

**ПРОБЛЕМА ЕКОЦИДУ ЯК ЕКОЛОГІЧНОГО ЗЛОЧИНУ:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД****THE PROBLEM OF ECOCIDE AS AN ENVIRONMENTAL CRIME:
UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE****Уколова В.О., студентка IV курсу
міжнародно-правового факультету***Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого***Уколова С.О., студентка IV курсу***Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена розгляду питання екоциду як екологічного злочину у світлі українського та міжнародного досвіду. Метою статті є дослідження поняття «екоцид», його походження, значення, елементів цього складу злочину, місця в системі злочинів, а також розгляд вітчизняної та міжнародної практики. Встановлено, що причиною введення терміна «екоцид» стало використання американськими військовими на війні на території Південного В'єтнаму як розпилювача хімічної суміші Agent Orange, яка викликає онкологічні захворювання і генетичні мутації. Наголошено, що екоцид ніколи офіційно не визнавався на рівні міжнародних нормативних актів. Своєї актуальності він набуває зараз, оскільки міжнародна правова спільнота прагне закріпити екоцид як міжнародний злочин та надала відповідне визначення. Надана характеристика елементів складу злочину «екоцид» в українському законодавстві та звернено увагу на проблематичність суб'єкта злочину, який, на думку авторів, є не тільки загальним, а й спеціальним (приклад аварії на Чорнобильській АЕС та аварії на танкері Exxon Valdez). Відзначено, що протягом двох останніх років в Україні зростає кількість кримінальних справ щодо екологічних злочинів. Проведено порівняльне дослідження іноземних законодавств із приводу розуміння поняття «екоцид» (Республіка Казахстан та Республіка Білорусь) та вказано на неоднакове трактування змісту екоциду. Зроблено висновок, що досі екоцид як термін не вживався, а тим паче він не розглядався як злочин, не мав свого закріплення на міжнародному законодавчому рівні. Нині чимало країн, у тому числі й Україна, вже закріпили у своєму національному законодавстві екоцид як злочин, надали ознаки всіх елементів його складу та передбачили юридичну відповідальність за його вчинення. Авторами зазначено, що екоцид в обов'язковому порядку має бути закріплений на рівні міжнародних нормативних актів, бо за певних умов його дія може поширюватися на територію багатьох держав, і тому було б доречно ввести єдиний та ефективний механізм регулювання та протистояння цьому злочину.

Ключові слова: екоцид, навколишнє природне середовище, природні ресурси, міжнародний екологічний злочин, екологічна катастрофа, злочини проти людства, військові злочини, екосистема.

The article is devoted to the issue of ecocide as an environmental crime in the light of Ukrainian and international experience. The purpose of the article is to study the concept of "ecocide", its origin, meaning, elements of this crime, place in the system of crimes, as well as consideration of domestic and international practice. It was found that the reason for the introduction of the term "ecocide" was the use of the US military in the war in South Vietnam as a nebulizer of the chemical mixture "Agent Orange", which causes cancer and genetic mutations. It is emphasized that the ecocide has never been officially recognized at the level of international regulations. It is becoming more relevant now, as the international legal community seeks to establish ecocide as an international crime and has provided an appropriate definition. A description of the elements of the crime "ecocide" in Ukrainian law and draws attention to the problem of the subject of the crime, which according to the authors is not only general but also special (example of the Chernobyl accident and the tanker "Exxon Valdez"). It is noted that during the last two years in Ukraine the number of criminal cases on environmental crimes is growing. A comparative study of foreign legislation on the understanding of the concept of "ecocide" (the Republic of Kazakhstan and the Republic of Belarus) was conducted and pointed out the different interpretation of the content of the ecocide. It was concluded that so far ecocide has not been used as a term, and even more so it has not been considered a crime, has not been enshrined in international law. To date, many countries, including Ukraine, have enshrined ecocide as a crime in their national legislation, provided evidence of all elements of its composition, and provided for legal liability for its commission. The authors state that the ecocide must be enshrined in international regulations, because under certain conditions it can extend to many states, and therefore it would be appropriate to introduce a single and effective mechanism for regulating and combating this crime.

Key words: ecocide, natural resource, international crime, ecology, environment, ecological catastrophe, intentional character, crimes against humanity, war crimes, ecosystem.

Постановка проблеми. Протягом усього періоду існування людства наша планета страждає від різноманітних стихійних лих та катастроф, а за останні століття до цього приєдналась антропогенна діяльність, що значно посилила забруднення навколишнього природного середовища та створила безліч проблем довіллію, а через це погіршилась якість життя людей на планеті. Одна з найактуальніших проблем ХХ – ХХІ сторіччя – надмірний ріст споживання товарів та послуг, а у зв'язку з цим – рекордні викиди вуглецю в атмосферу, що має своїм наслідком незворотні процеси для навколишнього природного середовища у вигляді глобального потепління та зміни клімату в планетарному масштабі. Останні роки не стали винятком, та навіть пандемія, спричинена Covid-19, значно не вплинула на цю болочу проблему. До вже зазначених причин можна додати ще й постійне вирубування лісів, забруднення водних об'єктів шляхом розливу нафти, масштабні пожежі, повені тощо, спричинені безвідпо-

відальною діяльністю людини. Також, окрім нанесення шкоди екології у мирний час, вона страждає і під час воєн, де застосовують різноманітну зброю (міни, хімічну та радіоактивну зброю тощо), і, як наслідок, це унеможливає використання людьми значної частини ресурсів як для економічної діяльності, так і для проживання загалом. Саме тому можна стверджувати, що екологічна безпека є актуальним питанням, що потребує поглибленого вивчення та законодавчого врегулювання на рівні як українського, так і міжнародного законодавства, а саме закріплення юридичної відповідальності за вчинення протиправних дій, що можуть зашкодити навколишньому середовищу.

Метою роботи є дослідження терміна «екоцид», його походження, значення, елементів цього складу злочину (проблема визначення суб'єкта злочину), місця в системі злочинів, а також розгляд вітчизняної та міжнародної практики.

Аналіз наукових публікацій. Питанням екоциду займалося чимало видатних науковців, таких як Г.А. Гончаренко, С.М. Мохончук, М.П. Куцевич, А.В. Фокін, Ю.О. Решетов, Ф.І. Кожевников, І.І. Карпець, Девід Кротт та інші.

Виклад основного матеріалу. Термін «екоцид» походить від грецького «oikos», що означає «будинок», і латинського «caedo», що означає «знести» або «вбити». Відповідно до Міжнародного словника Мерріам-Вебстер слово «екоцид» означає руйнування значних територій природного середовища як наслідок діяльності людини [1].

У 1950-х роках американський біолог Артур У. Галстон входив до групи вчених, яка розробляла Agent Orange – хімічну суміш, що викликає онкологічні захворювання і генетичні мутації. З часом її почали використовувати американські військові як розпилювач на війні на території Південного В'єтнаму, і тільки у 1970 році на Конференції з питань війни і національної відповідальності вицезгаданий фахівець ввів у обіг термін «екоцид», що найменував знищення джунглів В'єтнаму, а вже у 1972 році шведський прем'єр-міністр Улоф Пальме у своїй промові на Конференції ООН із навколишнього середовища людини, розглядаючи питання величезних руйнувань, спричинених бомбардуваннями, широкомасштабним використанням бульдозерів та гербіцидів, фактично закріпив термін «екоцид», вимагаючи термінової міжнародної уваги до зазначених проблем.

У наступних роках серед науковців та антивоєнних активістів відбувалися бурхливі дискусії стосовно Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 1948 року, та потім деякі країни проголосували за внесення поняття «екоцид» до міжнародного акту. Врешті-решт, до Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства від 1991 року було внесено статтю 26, яка проголошувала, що людина, яка умисно заподіює або наказує завдати шкоди навколишньому середовищу, в разі визнання її винною повинна бути покарана, але у 1995 році її було виключено.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що офіційно екоцид ніколи не визнавався на рівні міжнародних нормативних актів. Однак Римський статут 2002 р. Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) згадує навколишнє середовище лише раз у контексті військових злочинів і в ситуаціях, що юридично кваліфікуються як збройні конфлікти. Проте, окрім військових злочинів, ще одним інструментом захисту навколишнього середовища під юрисдикцією МКС є злочини проти людяності, але ця категорія має суто антропоцентричний характер і полягає у руйнуванні навколишнього середовища шляхом «вчинення масової або систематичної атаки» проти мирного населення [2].

Майже через 20 років питання екоциду знову набирає актуальності на міжнародному рівні. Важливо відзначити, що активісти та вчені-юристи наполегливо прагнули зробити екоцид міжнародним злочином поряд зі злочином геноциду, злочинами проти людства, воєнними злочинами та злочином агресії, які закріплюються у п. 1 ст. 5 Римського статуту МКС. Тому вже у грудні 2020 року фондом Stop Ecoside була скликана експертна група міжнародних юристів, яка 22 червня 2021 року висунула пропозицію стосовно визначення екоциду як «незаконних чи необґрунтованих дій, вчинених з усвідомленням того, що існує суттєва ймовірність заподіяння такими діями серйозної, широкомасштабної або тривалої шкоди навколишньому середовищу» [3].

Нині масове винищення, забруднення природних ресурсів та інші подібні дії становлять склад злочину, передбачений у кримінальному законодавстві тієї чи іншої країни. Закріплення у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) ст. 441 «Екоцид», що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми

до п'ятнадцяти років за масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [4], висуває Україну на один рівень із зарубіжними країнами, де це положення вже має місце.

Об'єктом екоциду виступає безпека природи як середовища проживання людини [5, с. 999]. Однак стосовно цього елементу злочину у науці існують інші думки. Наприклад, у М.Ф. Реймарс – це середовище проживання всього живого [6, с. 139], у Г.С. Хозіна та О.В. Фокіна – середовище проживання цілого народу [7, с. 3–4], а у Б. Вейсберга – природне середовище, населення, культура та виробництво біологічного продукту [8, с. 16].

Предмет екоциду – рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, а також земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір.

З об'єктивної сторони злочин може проявлятися у таких формах, як:

- масове знищення рослинного або тваринного світу;
- отруєння атмосфери або водних ресурсів;
- вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Під масовим знищенням рослинного або тваринного світу мається на увазі повне або часткове їх винищення на певній території Землі, а отруєння атмосфери чи водних ресурсів передбачає розповсюдження в повітрі, річках, озерах, морях, океанах та інших водоймищах доволі високої кількості отруйних речовин біологічного, радіоактивного або хімічного походження, які можуть спровокувати у людей тяжкі форми захворювань та навіть смерть. Не обходить цей вид дії і представників флори та фауни, оскільки це призводить до їх вимирання та загибелі. Прикладом раніше вказаних небезпечних дій може бути робота фабрик, які понаднормово викидають у навколишнє середовище забруднюючі речовини.

Варто зазначити, що КК України дає невичерпний перелік діянь, які можуть відноситися до екоциду. Ми вважаємо таку позицію законотворця правильною, оскільки ми живемо в часи 4-го і 5-го технологічних укладів, бурхливого розвитку 6-го укладу, що має як відкрити нові можливості для вирішення екологічних проблем людства, так і створити нові виклики у вигляді ще не досліджених або малодосліджених проблем забруднення навколишнього природного середовища, таких як використання геномодифікованих організмів, пестицидів та добрив нового покоління, вплив різного роду виробничих на живі організми та довкілля, освоєння нанотехнологій у біотехнологіях, енергетиці, медицині тощо.

Екологічна катастрофа полягає у досить швидкому заподіянні шкоди природному середовищу та людству в межах певного регіону Землі або всієї планети. Деякі науковці вважають, що доречно визначити екологічну катастрофу в кожному випадку, посилюючись на такі критерії, як:

- велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі;
- суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території;
- тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність;
- істотні негативні зміни в екологічній системі (наприклад, зникнення окремих видів тварин та рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми загалом) [9].

Інші ж науковці стверджують, що екологічна катастрофа – це стійкі чи незворотні зміни у навколишньому середовищі, через які неможливо або дуже небезпечно проживати населенню та вести господарську діяльність на певній території [5, с. 114].

Екоцид тягне за собою наслідки, якими є зникнення флори, вимирання фауни, отруєння атмосфери або водних ресурсів.

За складом цей злочин є формальним, оскільки він буде вважатися закінченим з моменту вчинення у будь-якій формі, яка вказується у ст. 441 КК України.

Суб'єкт екоциду – загальний, а суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Визначення суб'єкта екоциду є досить дискусійним питанням у науковому середовищі. Так, М.І. Хавронюк наголошував, що суб'єкт екоциду є загальним (тобто це фізична, осудна особа віком від 16 років) [10, с. 1350]. На нашу думку, така позиція автора має фрагментарний характер, оскільки для екоциду властивий як загальний, так і спеціальний суб'єкт, що можна розглянути на прикладах загальновідомих екологічних катастроф, які можна кваліфікувати за ст. 441 КК України, – аварій на Чорнобильській АЕС 1986 року та 1989 року на танкері «Еххон Валдез».

Стосовно аварії на Чорнобильській АЕС, то відповідно до доповіді Міжнародної консультативної групи з ядерної безпеки головною причиною аварії стала небалістична та незадовільна поведінка обслуговуючого персоналу, що полягали в недодержанні вимог щодо роботи реактора (доволі легковажному ставленні до блокування захисту реактора) та недбалому ставленні до безпеки виробництва [11, с. 23, 28]. У вказаній екологічній катастрофі був винен саме спеціальний суб'єкт – обслуговуючий персонал, оскільки фізичну, осудну особу віком від 16 років (загальний суб'єкт) не можна допустити до обслуговування та роботи з ядерним реактором, бо вона немає потрібної освіти і посади для вчинення такої діяльності.

Кажучи про аварію на танкері «Еххон Валдез», необхідно вказати, що відповідно до доповіді National Transportation Safety Board щодо розслідування катастрофи «Eххон Валдез oil spill» однією із головних причин її виникнення були дії третього помічника капітана, який не мав відповідної кваліфікації та неправильно здійснив маневр судна. До того ж помилкове рішення капітана танкера, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, про те, щоби покласти обов'язок керування судном на третього помічника, який не володів навичками та не мав дозволу на виконання складних маневрів судна під час льодових умов погоди та доволі близького розташування рифів, призвело до вказаної катастрофи [12]. Слід вказати, що в цій ситуації може нести відповідальність лише спеціальний суб'єкт, бо для того, аби бути призначеним на будь-яке судно, необхідно мати відповідну освіту. Отже, розглянувши вищевказані випадки, можна дійти висновку, що екоцид може бути спричинений не загальним суб'єктом, а саме спеціальним.

Слід підкреслити, що за останні два роки в Україні простежується практика відкриття кримінальних проваджень щодо екологічних злочинів. Так, за матеріалами Служби безпеки України (далі – СБУ) було відкрито 184 справи (98 особам повідомлено про підозру, а 16 обвинувальних вироків суду вже набрали чинності).

Як зазначив голова Служби безпеки України І. Баканов, «питання екології – один із елементів національної безпеки». Адже локальні порушення можуть рано чи пізно завдати величезної шкоди всій країні. Тому не дивно, що саме до підслідності Служби безпеки України віднесено злочини за статтею 441 Кримінального кодексу – «Екоцид», а серед наслідків екоциду, який завдав масштабних руйнувань і збитків державі, є повинь на Прикарпатті у червні 2020 року [13].

Науковець М. Куцевич у дослідженні вітчизняного та зарубіжного законодавства з питань протидії екоциду зазначає, що через неоднакове розуміння законодавцями різних країн змісту екоциду склад цього злочину в кодексах дещо відрізняється [14]. Так, у ст. 169 КК Республіки Казахстан зазначається, що екоцидом є масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери, земельних чи водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що спричинили чи здатні викликати екологічну катастрофу, тобто тут робиться акцент на існуванні двох форм наслідків, а також передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років із позбавленням громадянства Республіки Казахстан або без такого [15], проте для українського кримінального законодавства позбавлення громадянства не передбачено. Доречно відзначити ст. 131 «Екоцид» КК Республіки Білорусь, що підкреслює умисний характер злочинного діяння і демонструється таким чином: «Умисне масове знищення рослинного чи тваринного світу, або отруєння атмосфери чи водних ресурсів, або вчинення інших умисних дій, здатних спричинити екологічну катастрофу (екоцид), караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років» [16].

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що поняття «екоцид» почало активно використовуватися з 70-х років ХХ століття. «Екоцид» як термін до того часу взагалі не вживався, а тим більше він не розглядався як злочин, не мав свого закріплення на міжнародному законодавчому рівні. Нині ж багато країн, таких як Україна, Казахстан, Білорусь, у своєму національному законодавстві вже імплементували екоцид як злочин, надали характеристику всіх елементів його складу і встановили певну юридичну відповідальність за його вчинення. Варто вказати, що влітку 2021 року було презентовано визначення екоциду як міжнародного злочину, за допомогою якого МКС матиме можливість розглядати та вирішувати найбільш небезпечні та вагомі злочини, що стосуються спричинення шкоди довкіллю. На нашу думку, екоцид обов'язково має бути закріплений на рівні міжнародних нормативних актів, оскільки за певних умов його дія може поширюватися на територію чималої кількості держав, і тому було б доречно ввести єдиний та ефективний механізм протистояння цьому злочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Webster's new world dictionary of the American Language. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (дата звернення: 16.10.2021)
2. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059> (дата звернення: 16.10.2021)
3. Олег Павлюк. Правники запропонували визначення «екоциду» для Міжнародного кримінального суду, щоб він міг розглядати такі злочини. URL: <https://hromadske.ua/posts/mizhnarodna-grupa-pravnikov-rozrobila-viznachennya-ekocidu-vin-mozhe-stati-pyatim-zlochynom-zayakij-karatime-mks> (дата звернення: 17.10.2021)
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доп. Київ: Атіка, 2003. 1056 с.
6. Словарь терминов и понятий, связанных с охраной живой природы / ред. Н. Ф. Реймарса. Москва: Наука, 1982. 539 с.
7. Фокин А.В. Не допустит катастрофы. Экологическое равновесие в условиях современного мира / ред. А.В. Фокин, Г.С. Хозин. 1953. Т. 5. 618 с.
8. Быстрова Л.Г. Экоцид в Индокитае / ред. Л.Г. Быстрова. И.А. Троянова. Москва: Прогресс, 1972. 269 с.
9. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Т. 2 Особлива частина / ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-тє вид., доп. Харків: «Право», 2013. 1040 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-тє вид., переробл. та доп. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

11. Чернобыльская авария: дополнение к INSAG-1: INSAG-7: доклад Международной консультативной группы по ядерной безопасности МАГАТЭ. Вена, 1993. 146 с. URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/-publications/PDF/Pub913r_web.pdf (дата звернення: 25.10.2021)
12. National Transportation Safety Board report of marine accident «Grounding of The U.S. Tankship Exxon Valdez on Blich Reef». Alaska, March 24, 1989. 257 с.
13. Иван Баканов. За матеріалами СБУ відкрито 184 кримінальних провадження щодо екологічних злочинів – Іван Баканов. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-vidkryto-184-kryminalnykh-provadhennia-shchodo-ekolohichnykh-zlochyniv-ivan-bakanov> (дата звернення: 18.10.2021).
14. Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_-Problemi_vreguluvannya_sklady_zlochynu_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybjine_zakonodavstvo.html (дата звернення: 18.10.2021)
15. Кримінальний Кодекс Республіки Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=201;-155.39999389648438&pos2=2557;-63.399993896484375 (дата звернення: 18.10.2021)
16. Кримінальний Кодекс Республіки Білорусь. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=НК9900275> (дата звернення: 18.10.2021)